

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Pierre-Maxime Schuhl: Machinisme et Philosophie, Alcan 1938.

Ι. Εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἀρχείου ὁ συγγραφεὺς τοῦ μικροῦ ἀλλ' ἀξιολόγου τούτου ἔργου εἶνε γνωστὸς ἐκ τοῦ προγενεστέρου αὐτοῦ συγγράμματος: Essai sur la formation de la pensée grecque (1934, Alcan) τοῦ ὁποῦ περιληπτικῆ ἀνάλυσις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ τεῦχος 3ον τοῦ ἔτους Ζ' (σελ. 373 καὶ ἐπ.). Ὅπως ἔγραφεν ἐκεῖ (σελ. 379 καὶ 385), κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα, τὸν αἰῶνα τῆς μεγαλειτέρας λαμπρότητος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος, διεμορφώθησαν συνθῆκαι εὐνοϊκαὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τεχνικῶν ἐπιστημῶν, μηχανῶν κλπ. συνθῆκαι αἱ ὁποῖαι ἀνετράπησαν μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῶν μακεδόνων. Οὕτω οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν διαφόρους μηχανικὰς ἐφευρέσεις: ἓνα ὑδραυλικὸν ξυπνητήρι, τοὺς τελειοποιημένας καταπέλτας τῶν ὁποίων ἡ ἀφετηρία ἦτο τὸ τόξον, τὸν ὑδρόμυλον ὁ ὁποῖος ἴσως ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας ἐφευρέσεις ποὺ διεδόθη εὐρύτατα εἰς ὅλην τὴν μεσόγειον· καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ δύναμις τοῦ ἀτμοῦ δὲν ἦτο ἄγνωστος ὅπως φαίνεται ἀπὸ μίαν σφαῖραν ἡ ὁποία ἐστρέφετο περὶ τὸν ἄξονά της διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ μεταβιβαζομένου εἰς αὐτὴν μέσον σωλήνος. Ἀλλὰ... ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ ἀξιοπεριέργου πράγματος, περὶ «θαύματος» ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι καὶ κανεὶς δὲν ἐσκέφθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς διὰ τοῦ ἀτμοῦ κινήσεως.

Διὰ ποῖον λόγον δὲν ἀνεπτύχθησαν περισσότερον αἱ μηχαναί; Μήπως προεβλέποντο τὰ ἄτοπα ποὺ θὰ ἐνεφάνιζον εἰς τὸ μέλλον ἡ τεραστίαι τελειοποιήσεις τῶν μηχανῶν, καὶ ἡ δημιουργία τοῦ προλεταριάτου; Ὁ συγγραφεὺς δὲν θέλει νὰ ἀρνηθῇ ὅτι δυνατὸν ὁ τελευταῖος λόγος νὰ ἐπέδρασε κάπως, νομίζει ὅμως ὅτι ὑπῆρχον ριζικώτερα καὶ βαθύτερα ἐμπόδια κοινὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὰ ὁποῖα ἠγνωμένα θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντα πίνακα κατηγοριῶν αἱ ὁποῖαι νὰ καθορίζουν ἓνα εἶδος «προ-μηχανικῆς» ἢ «ἀντι-μηχανικῆς» νοοτροπίας. Τὰ ἐμπόδια αὐτὰ τὰ βλέπομεν νὰ ἀνατρέπωνται εἰς τὴν σκέψιν ἐνὸς Bacon καὶ ἐνὸς Descartes καὶ νὰ ἀνοίγεται οὕτω διάπλατη ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν βιομηχανικὴν πρόοδον τὴν ὁποῖαν ὅμως τόσον

θὰ διηυκόλυναν αἱ νέαι δημιουργηθεῖσαι συνθήκαι. Ποῖα ἦσαν αὐτὰ τὰ ἐμπόδια;

Τὸ πρῶτον ἦτο ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας: διατι νὰ καταφύγη κανεὶς εἰς δαπανηρὰ μηχανήματα ὅταν ὑπῆρχον τόσον εὐθηναὶ ἐργατικαὶ χεῖρες; Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης ὀμιλεῖ περὶ δύο εἰδῶν μηχανῶν; τῶν ἀψύχων καὶ τῶν ἐμψύχων δηλ. τῶν δούλων.— Ἡ ὑπαρξὶς ὁμῶς τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας εἶχε καὶ μίαν ἄλλην συνέπειαν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι καθίστα περιττὰς τὰς μηχανάς: συνεπήγετο μίαν ἰδιαιτέραν ἱεραρχίαν τῶν ἀξιῶν ἢ ὅποια ἐπέφερε τὴν περιφρόνησιν πρὸς κάθε διὰ τῶν χειρῶν ἐργασίαν, ἢ ὅποια συνεπῶς ἀντανακλᾷ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἐξασκῶν τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ τῶρα εἰς τὰς Ἰνδίας.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα λοιπὸν βλέπομεν εἰς τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα νὰ ἀντιτίθενται τὰ μηχανικὰ ἐπαγγέλματα τὰ ὅποια, ὡς δουλοπρεπῆ, ἀργοῦνται νὰ τὰ ἐξασκήσουν οἱ ἐλεύθεροι πολῖται. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο γράφει ὁ Πλάτων (Νόμοι VIII 846, Πολιτεία VI, 495 E, VII 522 B, IX 590 κλπ.), καθὼς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Οἱ μηχανικοὶ θεωροῦνται τεχνῖται (εἰς τὸν Πυθαγόραν ὀφείλεται ὅτι τὰ μαθηματικὰ ἐθεωροῦντο ἐλευθέριον μάθημα) παρὰ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας οἱ μηχανικοὶ προσέφεραν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ πολέμου. Καὶ ὡς συνέπειαν πάλιν τῆς ἀνωτέρω διακρίσεως εὐρίσκομεν μίαν νέαν διάκρισιν ἢ ὅποια συνετέλεσεν ἐπίσης πολὺ εἰς τὸ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς μηχανικῆς: ἡ διάκρισις μεταξὺ φύσεως καὶ τέχνης ἢ ὅποια μιμεῖται ἐκείνην. Ἡ φυσικὴ κίνησις ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν ἑαυτῇ καὶ διαρκεῖ μέχρις οὗ φθάσει εἰς τὸ τέλος τῆς, ἐνῶ ἡ τεχνητὴ κίνησις ἐξαντλεῖται γρήγορα: ὅλη δὲ ἡ τέχνη εἰς τὰ μηχανήματα συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὲνη κρυμμένη ἢ αἰτία τῆς κινήσεως καὶ νὰ φαίνεται ἡ κίνησις ὡς ἐὰν νὰ ἦτο φυσικὴ δηλαδὴ αὐτόματος.

II. Αἱ ἀνωτέρω ἀπαριθμηθεῖσαι ἀντιθέσεις διήρκεσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας παρὰ τὰς βαθεῖας πολιτικὰς, κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἐπαναστάσεις αἱ ὅποια ἄρδην μετέβηλον τὸν κόσμον: ἐν τῇ μεταξὺ ὁμῶς ἐσχηματίσθησαν ρεύματα ἀντίθετα. Αἱ ἐργαζομέναι τάξεις ἀφίνουσι κατὰ μέρος τὴν θεωρίαν, τὰ δὲ προϊόντα τῶν βιοτεχνῶν τοῦ Μεσαίωτος ἐπιβάλλουσι τὸν γενικὸν θαυμασμόν: σιγὰ σιγὰ ἐπαναδλέπει τὸ φῶς ἡ ἑλληνο-ῤωμαϊκὴ τεχνικὴ. Οἱ πόλεμοι, αἱ ἐπαναστάσεις, εἰς τὰ ὅποια προστίθενται καὶ οἱ λιμοὶ, ἐγένοντο ἀφορμὴ οἰκονομικῶν κρίσεων ὡς ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐργατικῶν χειρῶν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἦτο αἰτία νὰ καταφεύγουν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς μηχανάς, χρησιμοποιοῦντες τὴν δύναμιν τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀτμοῦ, (ὕδραυλικά κλωστήρια), καὶ νὰ μελετοῦν τοὺς ἀρχαίους μηχανικοὺς καὶ ἐπιστήμονας ἰδιαιτέρως τὸν Ἀρχιμήδην. Νέαι ἀνακαλύψεις γίνονται κοινῶς γνωσταί. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Bacon διακηρύττει ὅτι: ἐνῶ τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἔμειναν εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων, ἡ τεχνικὴ ἐπροώδευσε καὶ ἠλλαξε τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου· διὰ τοῦτο εἶπε

ἀνάγκη νὰ τὴν μελετῶμεν ἔστω καὶ ἐὰν φαίνεται «μηχανικὴ καὶ ἤκιστα ἐλευθερία» κλπ. Ὅμοίως καὶ ὁ Descartes ἔχει εἰς μεγάλην ὑπόληψιν τοὺς τεχνίτας τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ. Καὶ οὕτω ἡ λέξις «μηχανικός» χάνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν περιφρονητικὴν σημασίαν ποὺ εἶχε. Παραλλήλως ὁμως μεταβάλλονται ἐπίσης καὶ αἱ δύο ἄλλαι ἀντιθέσεις μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως καὶ μεταξὺ φύσεως καὶ τέχνης. Ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν συνίσταται πλέον εἰς τὸ νὰ διαφύγῃ τὴν μοῖραν ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ τὴν ὑποδουλώσῃ εἰς ἑαυτόν. Ὁ δὲ Bacon λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ συνενώσῃ στενῶς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν καὶ νὰ μᾶς διδάξῃ νὰ κυριαρχήσωμεν τῆς φύσεως διὰ τῆς τέχνης... Ἐπίσης λέγει ὅτι ἡ τέχνη εἶνε «ὁ ἀνθρώπος προστιθέμενος εἰς τὴν φύσιν». Ὅμοίως ὁ Descartes θεωρεῖ ὅτι ἡ καλλιτέρευσις τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς θὰ γίνῃ διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῶν τεχνικῶν μέσων.

III. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ XVIII αἰῶνος βλέπομεν νὰ ἔχουν σχεδὸν ἐντελῶς ἀνατραπῇ αἱ ἀντιθέσεις τῶν ἀξιῶν αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τόσους αἰῶνας εἶχον παρεμποδίσει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μηχανικῶν μέσων· ἡ τέχνη ἐτοιμάζεται νὰ συναγωνισθῇ τὴν φύσιν, ἡ πρᾶξις ἀναβαίνει εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς καθαρᾶς θεωρίας. Ἡ μηχανικὴ θὰ εἶνε ἕνας κλάδος τοῦ δένδρου τῆς ἐπιστήμης. Αἱ ἐφευρέσεις ὁμως τῶν χρησίμων μηχανῶν δὲν θὰ γίνουν ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους (ὅπως εἰς τὴν ἀρχαιότητα), ἀλλὰ ἀπὸ μεγαλοφυεῖς τεχνίτας οἱ ὅποιοι ἐγνώριζαν τί ἐχρειάζετο καὶ τί ἐζήτουν — Ἡ μεγάλη βιομηχανία ποὺ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν χρῆσιν τῶν μηχανῶν ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη πρῶτον εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ ἀνεπαρκὴς παραγωγὴ δύο πρῶτων ὑλῶν: τῆς κλωστῆς καὶ τοῦ σιδήρου, ὑπῆρξαν ἡ ἀφορμὴ τῆς τελειοποιήσεως τῶν μηχανικῶν μέσων. Κατεσκευάσθησαν μηχαναὶ καὶ κατόπιν μηχαναὶ πρὸς κατασκευὴν μηχανῶν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς καὶ ὡς συνέπεια ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη βιομηχανικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ἀπὸ ὅπου μετεδόθη καὶ εἰς τὰς λοιπὰς χώρας τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Ἡ χρῆσις τοῦ ἀτμοῦ ἐπιταχύνει ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης βιομηχανίας. Μεταξὺ τῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει καὶ τὴν κατάργησιν τῶν παλαιῶν αὐστηρῶν ἐωτερικῶν περιορισμῶν τῶν διαφόρων βιομηχανικῶν· τὴν κατάργησιν ταύτην ἀποδίδει ὁ συγγραφεὺς κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν φιλοσόφων ἐπὶ τῶν συγχρόνων ἰδεῶν.

IV. Εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι πολλὰ εἶνε τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης βιομηχανίας, προϊόντος τῆς συνεργασίας τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Χάρις εἰς αὐτὴν ἐγένοντο πλεῖσταί χρησιμοὶ ἐφευρέσεις καὶ τελειοποιήσεις καὶ πολλοὶ συγγραφεῖς ἐπλεξαν τὰ ἐγκώμια τῆς νέας αὐτῆς ἐποχῆς (ἕνας γάλλος μάλιστα συνέγραψε καὶ βιβλίον «ἡ Φιλοσοφία τῶν Βιομηχανικῶν»). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ ταύτης μειονεκτήματα δὲν ἔλειψαν νὰ γίνουν αἰσθητὰ σὺν τῷ χρόνῳ· ὑποδεικνύονται ἡ ἀθλιότης καὶ ἡ ὑποδουλώσις τοῦ χωρικοῦ καὶ τοῦ ἐργάτου εἰς τὸν βιομήχανον οἱ ὅποιοι ὅλοι καθίστανται δούλοι τῆς μηχανῆς· ἰδιαιτέρως

δὲ ἐπανειλημμένως περιγράφεται ἡ ἀθλία κατάστασις τῶν ἐργατῶν εἰς τὰ ἐργοστάσια, πολλάκις μάλιστα παρομοιάζεται ἡ κατάστασις αὐτῶν πρὸς τὴν τῶν μύριων τῆς Ἀμερικῆς (ἰδίᾳ οἱ Rob. Owen, Fourier, Proudhon, Karl Marx οἱ ὅποιοι καταπολεμοῦν τὰς περὶ ἐλευθερίας εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ βιομηχανίαν θεωρίας τοῦ Ricardo, Sismondī, Ad. Smith κλπ.).

Ἐν συμπεράσματι εἶπε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ αὐξήσις καὶ ἐξέλιξις τῶν μηχανικῶν μέσων εἶχε βεβαίως τὴν δυσάρεστον αὐτῆς πλευρὰν διὰ τοὺς ἐργάτας ἰδίως, ἡ ἐξοικονόμησις ὅμως κεφαλαίων ποῦ ἦτο ἄμεσος συνέπεια τῆς εὐρυτέρας χρήσεως αὐτῶν κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων ἀπὸ τὰ ὅποια ὀλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ, ὠφελεῖται μὲν ἄλλως. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας ἤλθεν αὐτόχρημα νὰ ἀνατρέψουν δύο γεγονότα: ὁ πόλεμος καὶ ὡς συνέπεια αὐτοῦ ἡ οἰκονομικὴ κρίσις.

Ἡ τελειοποίησις τῶν μηχανικῶν μέσων ἔδωκεν εἰς χεῖρας τῶν κρατῶν φεβερὰ τελειοποιημένα μέσα καταστροφῆς. Εἶπε ἀληθὲς ὅτι ὁ Leibniz ἀποδίδει εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς πυρίτιδος καὶ τῶν τηλεβόλων τὸ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἐσώθη ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῶν ὀθωμανῶν καὶ ἐξέφραζε τὴν ἐλπίδα ὅτι χάρις εἰς αὐτὰ θὰ ἀπελευθεροῦτο μίαν ἡμέραν καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ κοιτίς τῶν ἐπιστημῶν. Ἡδὴ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἤλκυε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν μεγάλων κακῶν ποῦ δυνατόν νὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν κατάρρευσιν τῆς ἰσχύος. Καὶ εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ μεγάλου πολέμου ἔκρουε τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ὁ εἰς τῶν κορυφαίων συγχρόνων φιλοσόφων H. Bergson. Ὁ κίνδυνος ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς τελειοποιήσεως τῶν μηχανικῶν μέσων τοῦ πολέμου εἶπε πολὺ μέγας ἐὰν ἡ τελειοποίησις αὐτὴ δὲν συνοδεύεται ἀπὸ μίαν ἀνάλογον πνευματικὴν προσπάθειαν.

Τέλος βεβαίαν ἀλήθειαν περιέχουν οἱ λόγοι ποῦ ἀπευθύνει ὁ Σωκράτης, εἰς τὸν «Γοργίαν» πρὸς τὸν Καλλικλῆ ὁ ὅποιος θεωρεῖ τὴν ἰσχύον, ἔστω καὶ ἄδικον ὡς τὸν ὑπέρτατον νόμον: «Θεωρεῖς ὅτι αἱ προσπάθειαι μας πρέπει νὰ τείνουν εἰς τὸ νὰ καταπατοῦμε τὰ δίκαια τῶν ἄλλων; Τὸ πράττεις διότι παραμελεῖς τὴν γεωμετρίαν», διότι ἡ γεωμετρικὴ ἰσότης, ἡ δίκαια ἀναλογία περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ ὁ Πλάτων, ἀνάγκη νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ τελειοποίησις τῶν μηχανῶν θὰ ἐλαττώσῃ βαθμηδὸν τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ οὕτω εἰς τοὺς ἐργαζομένους νὰ ἔχουν ἀρκετὸν ἐλεύθερον διαθέσιμον χρόνον νὰ ἀναπτύξουν καὶ πνευματικῶς τοὺς ἑαυτοὺς των· θὰ πραγματοποιηθῇ δὲ οὕτω τὸ ὄνειρον τοῦ φιλοσόφου κατὰ τὸ ὅποιον εἰς τὸ κράτος δὲν θὰ ὑπάρχουν παρὰ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι ἐν τῇ πλήρει σημασίᾳ τῆς λέξεως.

M. T.

Πρωτόγονος αιτιώδης σύνδεσις (ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Scientia»).

Εἰς διαφόρους ἀναλύσεις τῶν ἔργων τοῦ διακεκριμένου γάλλου φιλοσόφου καὶ κοινωνιολόγου κ. L. Levy - Bruhl, ἀναλύσεις αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας ἐγένετο λόγος περὶ τῆς νοσητικῆς τῶν πρωτοτόνων φυλῶν, μεταξὺ δὲ ἄλλων καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπραγματοποιοῦν τὴν αιτιώδη σύνδεσιν μεταξὺ τῶν φαινομένων ἐν τῇ φύσει. Ἡ σύνδεσις αὕτη ἤμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὡς γιγνομένη «εἰς τὴν τύχην καὶ ὅπως φθάσει» καὶ καταλήγει εἰς τὸ νὰ δέχεται ὅτι «τὸ κάθε τι εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε ἢ αἰτία τοῦ καθενὸς πράγματος καὶ νὰ προέρχεται ἀπὸ αὐτό». Εἰς ἓνα ἄρθρον δημοσιευθὲν εἰς τὸ περιοδικὸν «Scientia» τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1937 ὁ κ. J. Bayet προτίθεται νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἄλλου τινὸς τύπου αιτιώδους συνδέσεως ἐξ ἴσου πολὺ ἀρχαϊκοῦ, τοῦ ὁποῖου τὰ ἔχνη εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων μετὰ δυσκολίας ἀνεπτύχθη. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ αιτιώδους δεσμοῦ συνίσταται εἰς τὸ νὰ θέσωμεν ὡς βᾶσιν ὅτι τὸ ὅμοιον παράγει τὸ ὅμοιον: τὴν ἀρχὴν αὐτὴν οἱ ἀρχαῖοι παρεδέχοντο κατ' ἀρχὰς ἀπολύτως καὶ ἀπεριορίστως. Ἀποδείξιν τούτου βλέπομεν πρωτίστως εἰς τοὺς οἰωνοὺς ὅπου, κατὰ τὸν συγγραφέα, ὁ οἰωνὸς δὲν πρόκειται ἀπλῶς νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸ προαγγελόμενον γεγονός, ἀλλὰ πρόκειται νὰ τὸ προκαλῆ πραγματικῶς: τὸ αὐτὸ θὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν μαγείαν, ἢ διὰ τὰς ἱερογαμίας, ἢ τέλος διὰ τὴν μαντείαν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπεισέρχεται βεβαίως καὶ ἡ γνωστὴ ὁμοιογένεια ὄλων τῶν ὄντων καὶ ἡ εὐκολος καὶ διαρκὴς μετάδοσις ἀπὸ τοῦ ζώου εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀντιστρόφως (ὅπως τόσον ὠραῖα τὴν περιγράφει ὁ κ. Levy - Bruhl). Αἱ τελετουργίαι αἱ σχετιζόμεναι μὲ τὴν γεωργίαν μᾶς παρέχουν τοιαῦτα παραδείγματα ἀμέσῃ ἐνεργείας τῆς συμβολικῆς οἰονεῖ παραστάσεως ἐπὶ τῆς δι' αὐτῆς ἐπιδιωκομένης πραγματικότητος. Τὰ ἱερογραφήματα ἐπὶ τῶν βράχων τῶν προϊστορικῶν ἐποχῶν (ιδ. κ. Levy - Bruhl *La Mythologie Primitive* ἐν Ἀρχ. Φιλοσοφίας ἔτος ΣΤ' τεύχος 2ον σελ. 236) ἔχουν τὴν ἔννοιαν ὅτι δι' αὐτῶν οἱ ζωγραφίσαντες εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἐγίνοντο κύριοι τῶν ζώων ποὺ ἐζωγράρισαν. Ἐκ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς διὰ σειρᾶς ἀφαιρέσεων φθάνομεν μέχρι ἐθίμων, ποὺ συναντῶμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀντὶ τοῦ ζώου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐθυσιάζετο εἰς τὴν θεότητα, ἤρκει πλέον ἢ εἰκῶν τοῦ εἰς φυσικὸν μέγεθος ἢ καὶ εἰς μικρότερον μέγεθος ἢ καὶ τέλος ἤρκει καὶ ἀπλῶς τὸ δέρμα τοῦ ζώου: τοιαῦτα ἀναθήματα εὐρέθησαν πολλὰ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν. Τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι τὸ ὅμοιον προκαλεῖ τὸ ὅμοιον γίνεται φανερὸν καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς παραδειγμάτων: ὁ Ὀρέστης τοῦ Σοφοκλέους διστάζει νὰ εἴπῃ (διὰ τὸν ἑαυτόν του) ὅτι ἔχει ἀποθάνει φοβούμενος μήπως προκαλέσῃ τὸν θάνατον: ἓνας ἑλληὴν ναυτικὸς ποτὲ δὲν θὰ ἔψαλλε ἐν πλῆ τὸ δμηρικὸν ᾄσμα τῆς θυέλλης ἐκ φόβου μήπως προκαλέσῃ τὴν θυέλλαν. Βεβαίως, δὲν προ-

κειται να υποστηρίξει ο συγγραφεύς, ως το λέγει και ο ίδιος, ότι μόνη ή αρχή αυτή «του όμοίου» ήτο ή μόνη αρχή της αιτιώδους συνδέσεως των αρχαίων ως και των πρωτογόνων, θεωρεί όμως ότι αυτή περισσότερο από κάθε άλλην έκυριάρχει επί του πνεύματος των πρώτων ελλήνων σοφών, των οποίων να περιεσώθησαν χωρία εκ των έργων των.

Μέχρι του Πυθαγόρα ή ζωή και ή σκέψις των ήτο συνυφασμένη με την θαυματουργίαν (είνε ή λέξις της οποίας γίνεται χρῆσις). Το αυτό πρέπει να είπωμεν και διά τον Φερεκύδην της Σύρου: Τρεις ημέρας, λέγει, μετά τον γάμον του προς την Χθονίαν ο Ζεύς της χάρισε ένα μεγάλο πέπλον «πεποικιλμένον» με την γην και τον ώκεανόν· κατόπιν τούτου ή Χθονία έλαβε το όνομα «Γη», «διότι ο Ζεύς της έδωκε τιμητικόν δώρον την γην». Το άνωτέρω παράδειγμα καθώς και άλλα (ως είνε ο «φάρως», ο όποιος από τον Δία περιήλθεν εις την Ευρώπην) δεν είνε προϊόντα άτομικής φαντασίας, αλλά αποτελούν μέρος συνόλου θρησκευτικών πεποιθήσεων βασιζομένων επί της αρχής της «αιτιότητας του όμοίου». 'Αλλά και δι' αυτόν τον Πυθαγόραν δεν διστάζει ο συγγραφεύς να είπη, ότι ή θεωρία του περί μετεμψυχώσεως όφείλεται τόσον εις τάς πλέον αρχαϊκάς δοξασίας των οποίων τά ίχνη εύρίσκονται ακόμη εις τά έπη του 'Ομήρου όσον και εις διαφόρους έπιρροάς της άνατολής· ίσως μάλιστα και αυτή ακόμη ή θεωρία του των αριθμών να μή αποτελή παρά ένα μεγαλείτερον βαθμόν αφαιρέσεως των περι γνώσεως αντιλήψεώς του: ο αριθμός διά τον Πυθαγόραν είνε ή «έσωτερική αιτία», ή «ουσία» των αντικειμένων. Καίτοι πρόκειται περί αφηρημένης αναλογίας είνε ούχ ήττον βέβαιον ότι ή αντίθεσις μεταξύ του αρχαϊκού, θρησκευτικού και οίονει μαγικού χαρακτήρος της αιτιότητας του Πυθαγόρα και των θεωριών των φιλοσόφων της 'Ιωνίας Θαλή, 'Αναξιμάνδρου, 'Αναξιμένους είνε πολύ κτυπητή. 'Αντιθέτως ο 'Ηράκλειτος και ο Ξενοφάνης είνε απολύτως αντίθετοι προς οίανδήποτε αιτιότητα της όμοιότητας, χωρίς όμως και να είνε εις θέσιν να δώσουν καλλιτέραν τινά λύσιν (ο 'Αναξαγόρας έρωτά πώς από την μή·σάρκα θα γίνει σάρξ;).

Τον Πλάτωνα θεωρεί ο συγγραφεύς ως όπισθοδρομήσαντα σημαντικώς έν σχέσει ακόμη και προς τον Πυθαγόραν και έπανερχόμενον εις την παλαιάν αρχήν της όμοιότητας και τούτο πρό παντός εις την περι των ιδεών θεωρίαν του. 'Οπως και ο Πλάτων ούτω οι 'Ινδοί του Περου ή οι Ιροκουίσι θεωρούν ότι «κάθε είδος ζώου . . . έχει το αρχέτυπόν του εις τον τόπον των ψυχών». Φυσικά πρέπει να γίνη ή διάκρισις μεταξύ της διαλεκτικής και των αρχαϊκών τρόπων ένεργείας της σκέψεως. Και αυτόν ακόμη τον 'Αριστοτέλην θεωρεί ο κ. Bayet ως ακολουθοῦντα ένίστε την αρχήν της καθ' όμοιότητα αιτιότητας. Προκειμένου περι ζώντων οργανισμών, άφίνει ούτος κατά μέρος την ανάλυσίν του και λέγει, ότι τά τέσσαρα αίτια περιορίζονται εις έν και μόνον διότι «ο άνθρωπος γεννά πάντοτε άνθρωπον», περιπίπτων ούτω εις τον βόρβορον της παλαιάς αιτιότητας παρά τον συλλογισμόν του

Ἄντιφώντος ὅτι ἡ φύσις τῆς κλίνης δὲν εἶνε ἡ κλίνη, ἀλλὰ τὸ ξύλον διότι ἐὰν φυτεύσῃ μίαν κλίνην καὶ κατορθωθῇ συνεπεία τῆς σκέψεως νὰ βλαστήσῃ, τὸ πρῶτον θὰ εἶνε ξύλον καὶ ἔχι κλίνη. Φυσικὰ πρόκειται περὶ λειψάνων καὶ ἔχι περὶ ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὰς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὅπως δὲ ἔμως ἡ μέθοδος τῆς ἀναλύσεως τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἐφόνευσε τὴν αἰτιότητα καθ' ὁμοιότητα. Εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὴν μαντικὴν ἐξηκολούθησε νὰ κυριαρχῇ ἔχνη ὅμως αὐτῆς εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν φυσικὴν τῶν Ἐπικουρείων, οἱ ὁποῖοι ἠρύσθησαν αὐτὴν ἀπὸ τὸν Δημόκριτον. Εἰς τὴν σφαλερὰν αὐτὴν ἀρχὴν τῆς καθ' ὁμοιότητα αἰτιότητος ἔδωκε μίαν φιλοσοφικὴν μορφήν ὁ Λουκρήτιος εἰς τὸ ποίημά του. Ἐλέχθη ὅτι ἡ καθ' ἀναλογίαν ἐξήγησις ὀφείλεται εἰς τὰς ποιητικὰς παρομοιώσεις· τὸ ποίημα τοῦ Λουκρητίου εἶνε πλούσιον εἰς τοιαύτας παρομοιώσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν χρησιμοποιοῦνται ὡς στολισμοὶ ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἀποδείξεις. Ἀλλὰ, πάλιν, ἀπὸ ποῦ ἐγεννήθη ἡ ποιητικὴ παρομοίωσις; Ἐν μέρει μὲν, βεβαίως, ἀπὸ τὰ διακριτικὰ σύμβολα τῶν φυλῶν (συνηθέστερον ζῶα) συμβολίζοντα τὸ ἥρωϊκὸν παρελθὸν αὐτῶν καὶ ἐν μέρει ἐπίσης ἀπὸ τοὺς οἰωνοὺς, οἱ ὁποῖοι προδιέγραφον τὰ συμβησόμενα γεγονότα ἀνεξαρτήτως τῆς χρονολογικῆς ἀλληλουχίας αὐτῶν (χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς νοοτροπίας τῶν πρωτογόνων). Καὶ αἱ ὁμηρικαὶ παρομοιώσεις δὲν εἶνε ἀπλαῖ εἰκόνες. Δὲν εἶνε λοιπὸν παράδοξον ἐὰν λεχθῇ ὅτι καὶ ὁ καθ' ἀναλογίαν συλλογισμὸς ἔχει τὴν ἰδίαν καταγωγὴν. Ὅπως δὲ ἔμως εἶνε βέβχιον ὅτι ἡ αἰτιότης καθ' ὁμοιότητα διεδραμάτιζε σπουδαῖον μέρος εἰς τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ἀρχαίων.

Τίνες ἦσαν οἱ ὄρφικοί; Ὑπὸ W. K. C. Guthrie (τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge), «Scientia», Φεβρουάριος 1937.

Ὁ κ. Guthrie εἶχε παρατηρήσει, καθὼς λέγει ὁ ἴδιος, ὅτι καίτοι ἡ λέξις ὄρφισμός εἶνε γενικῶς γνωστὴ καὶ ἀπαντᾶται εἰς ὅλα τὰ συγγράμματα ὅπου γίνεται λόγος περὶ θρησκείας ἐν γένει ἢ εἰδικώτερον περὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων, οὐχ ἥττον ἐπικρατεῖ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῶν λέξεων «ὄρφικός» καὶ ὄρφικὴ θρησκεία. Ἐν τῷ παρὸν ἄρθρῳ, τοῦ ὁποῖου δίδομεν ἐδῶ μίαν μικρὰν περίληψιν θεωροῦντες αὐτὸ πολὺ σπουδαῖον καὶ ἐνδιαφέρον, ἔγραψεν ὁ κ. Guthrie, διὰ νὰ εἰσγάγῃ περισσοτέραν σαφήνειαν εἰς τὸ θέμα. Ἡ μελέτη του θὰ ἔχει, ὡς λέγει, τοὺς ἑξῆς δύο ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς: 1) νὰ διατυπώσῃ τοὺς λόγους, μὲ περισσοτέραν παρὰ ἔτι συνήθως γίνεται μεθοδικότητα, οἱ ὁποῖοι συνηγοροῦν εἰς τὸ

νά πιστεύση α) ὅτι ἡ ἔκφρασις «ὄρφικὴ θρησκεία» ἔχει κἄποιον νόημα καὶ β) νά δείξῃ ποῖον εἶνε τὸ νόημα αὐτὸ καὶ 2) νά ὑποδείξῃ μίαν μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας νά καθίσταται δυνατόν νά ἐκτιμηθῇ ἡ ἐπίδρασις τῆς θρησκείας αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως.

I

1) Μέθοδοι. Ὅλοι ἔχουν παρατηρήσει ὅτι εἰς διάφορα συγγράμματα ἀπὸ τῆς 6ης μέχρι τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος γίνεται μνεία ἐνὸς συνόλου θεωριῶν ἑσχατολογικῆς μάλλον φύσεως. Ἐὰ κυριώτερα παραδείγματα τὰ εὐρίσκομεν εἰς τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸν Πινδάρου ὡς καὶ εἰς τινὰς χρυσᾶς πλάκας ἰταλικῶν τάφων. Τὸ φυσικώτερον εἶνε νά παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ὅλοι ἤντησαν. Ἡ πηγὴ αὕτη δὲν θὰ ἦτο ἀπαραίτητον νά ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓνα σύστημα θεωριῶν μὲ τὸ ὄνομα «ὄρφικόν» σύστημα, ἀλλὰ ἡδύνατο ἐξ ἴσου νά σύγκειται ἀπὸ πλῆθος διαφόρων πεποιθήσεων ποὺ θὰ εἶχον κληρονομηθῇ εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἰδέα τῆς μετεμψυχώσεως εἶνε κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον γενικὴ. Μ' ἔλα ταῦτα εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἀντιτίθεται: πρῶτον ἡ ὑπαρξὶς πολλῶν ὁμοιοτήτων μέχρι καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, αἱ ὁποῖαι ὑποδεικνύουν τὴν ὑπαρξὶν ἐνὸς συστήματος ὡς τῆς κοινῆς πηγῆς, δεύτερον ἡ ὑπαρξὶς ἐνὸς γραπτῶ συστήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται δηλ. τὰ ὄρφικὰ συγγράμματα. Ὅτι τοιαῦτα ὑπῆρχον δὲν εἶνε δυνατόν νά ἀρνηθῇ κανεὶς. Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ βιβλίων, τῶν ὁποίων συγγραφεὺς θεωρεῖται ὁ Ὀρφεύς, μὲ θέμα τὸν καθαρμὸν καὶ τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ διὰ τὸν Εὐριπίδην καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, καίτοι εὗτος δὲν πιστεύει εἰς τὴν πραγματικὴν ὑπαρξὶν τοῦ Ὀρφέως. Ὁ Πλάτων ἀναφέρει στίχους ὄρφικους τόσον εἰς τὸν Κρατύλον (σῶμα - σῆμα) ὅσον καὶ εἰς τὸν Γοργίαν. Ἐκ τῆς συσχετίσεως καὶ παραβολῆς τῶν χωρίων τούτων καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους λεγομένων, εἶνε δυνατόν, κατὰ τὸν κ. Guthrie, νά καταλήξωμεν εἰς τὸ νά σχηματίσωμεν μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ τί περίπου ἦτο ἡ ὄρφικὴ θεωρία, καίτοι εὗτε ὁ Πλάτων οὔτε ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἦσαν καθαροὶ «ὄρφικοί». Καὶ εἰ δύο ἤτλουν ἀπὸ ποιήματα, τὰ ὁποῖα περιελάμβανον συστηματοποιημένας ἀντιλήψεις περὶ τοῦ καθαρτηρίου, περὶ παραδείσου καὶ περὶ τελικῆς ἀποθεώσεως.

2) Συμπεράσματα.— Ἡ κεντρικὴ εὐσία, ὁ πυρὴν τῆς ὄρφικῆς θρησκείας ἔγκειται εἰς τὰς ἑσχατολογικὰς αὐτῆς θεωρίας. Τὸ τοιοῦτον εἶνε εὐτυχὲς διότι αἱ περὶ θεογονίας καὶ ἀνθρωπογονίας αὐτῆς πληροφορίαι μας προέρχονται ἀπὸ συνήθως ὑπόπτους νεοπλατωνικὰς πηγὰς· ὅτι ὅμως καὶ αὗται (θεογονία καὶ ἀνθρωπογονία) εἶνε ἐξ ἴσου παλαιαὶ ἀποδεικνύεται ἀπλούστατα ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἑσχατολογία στηρίζεται ἐπ' αὐτῶν. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν «τιτανικὴν μας φύσιν» (Νόμοι 701) προϋποθέτει γνῶσιν τῆς θεογονίας, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουν εἰ νεοπλατωνικοί.

Ἡ θρησκεία τοῦ Ὀρφέως εἶνε ἐξηρητημένη ἐκ συνόλου ἱερῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν τόσον δόγματα ὅσον καὶ κανόνας καὶ ὁδηγίας συμπεριφορᾶς. Τὸ κυριώτερον μέρος τῶν δογμάτων (σὺν μυθολογίᾳ) περιλαμβάνουν ἓνα θεὸν δημιουργόν, μίαν σειρὰν θείων δυναστειῶν ὡς καὶ ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος συνοδευομένην ὑπὸ θεωρίας περὶ κληρονομικοῦ ἀμαρτήματος. Αἱ ὁδηγίαι ἀφοροῦν τὸν τρόπον τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ ἀμαρτήματος διὰ τῆς καθάρσεως, τὴν προσπάθειαν πρὸς τελειοποίησιν καὶ τελικῶς ἔνωσιν μετὰ τοῦ θεοῦ. Ἡ κάθαρσις ἐπιτυγχάνεται δι' ἑνὸς ὠρισμένου τρόπου ζωῆς, οὐσιαστικῶς ἀρνητικοῦ ἀφορῶντος δηλ. τὴν αὐστηρὰν τήρησιν διαφόρων ἀπαγορεύσεων. Ἡ ἀκριβὴς τήρησις ὅλων τῶν τελετῶν καὶ ὁδηγιῶν ἀπέφερε τὴν ἐπιζητούμενην ἀμοιβήν· οἱ πιστοὶ οὗτοι ἐγένοντο ἀθάνατοι καὶ συγκατελέγοντο μεταξὺ τῶν θεῶν. Πρὸ τῆς τελειότητος ταύτης ὅμως ἀπητεῖτο νὰ περάσῃ κανεὶς ἀπὸ σειρὰν γεννήσεων καὶ θανάτων ἐν εἴδει δοκιμασίας καὶ καθαρμοῦ. Ὅσοι δὲν ἐπετύγχανον τὸν καθαρμὸν ὑφίσταντο ποινάς, αἱ ὁποῖαι εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ἦσαν αἰώνιοι. Ὁ κ. Guthrie, λέγει, ὅτι ὁ μελετῶν τὸ ζήτημα ἀνάγκη νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν τοῦ δύο ἀρχὰς πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων καὶ συμπερασμάτων μὴ ἀνταποκρινομένων εἰς τὰ πράγματα.

α) Ὅτι ὡς κριτήριον τοῦ ἐὰν κλασικὸς συγγραφεὺς ὑπέστη ὀρφικὴν ἐπίδρασιν δὲν πρέπει νὰ λαμβάνη κανεὶς συγκεκριμένα φαινόμενα οἷα εἶνε οἱ ὀρφικοὶ μῦθοι ἢ αἱ ὀρφικαὶ τελετουργίαι· τὸ σπουδαιότερον στοιχεῖον δὲν εἶνε ὁ Φάνης ἢ τὰ δεινὰ τοῦ Διονύσου, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατερρίφθησαν ὅλοι οἱ φραγμοὶ μεταξὺ φυλῶν καὶ κρατῶν, καὶ αἱ θεωρίαι περὶ τοῦ δημιουργοῦ καὶ περὶ τῆς θείας καταγωγῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· β) ὅτι ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ ἓνα τεχνητὸν σύστημα ἐνσωματούμενον εἰς «ἱεροὺς λόγους»· συνεπῶς ἢ ἀποψις ὅτι ὁ ὀρφισμὸς ἀποτελεῖ μίαν πρωτόγονον μορφήν θρησκείας εἶνε κατὰ βάσιν πεπλανημένη. Βεβαίως παρέλαβε καὶ ἐχρησιμοποίησε προϋπάρχοντας μύθους περιλαμβάνοντας πρωτόγονα στοιχεῖα, μετέβαλεν ὅμως ἐντελῶς τὴν σημασίαν αὐτῶν.

II

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ὀρφισμοῦ. Κατὰ ταῦτα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὀρφισμοῦ ἐπὶ δεδομένου τινὸς φιλοσόφου θὰ ἐρνευρήσωμεν οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει μηχανικῶν οὕτως εἰπεῖν κριτηρίων ἀλλὰ παραβάλλοντες, πρὸς τὴν ἀρωτέρω σκιαγραφηθεῖσαν ὀρφικὴν θρησκείαν, ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν χαρακτῆρα τοῦ φιλοσόφου. Ὡς πρῶτον παράδειγμα ὑπὲρ τῆς μεθόδου τοῦ φέρει ὁ συγγραφεὺς τὸ τῶν Πυθαγορείων. Ὀρφικοὶ καὶ Πυθαγόρειοι εἶνε ἀδύνατον νὰ χωρισθοῦν, πιθανώτατα διότι εἶνε πάντοτε συνδεδεμένοι· πρῶτον διότι δύο τοῦλάχιστον ἐκ τῶν γραψάντων ὀρφικὰ ποιήματα ἦσαν πυθαγόρειοι, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸν τὸν Πυθαγόραν λέγεται τὸ αὐτό. Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «τρόπου τοῦ ζῆν τῶν πυθαγορείων» καὶ εἰς τοὺς Νόμους περιγράφει τὸν

ὄρφικόν τρόπον τοῦ ζῆν' καὶ τὰ δύο συνέπιπτον ἐπὶ ταυτό: σκοπὸς καὶ τῶν δύο ἦτο ἡ «κάθαρσις», ἐξαρτωμένη ἐκ σειρᾶς δογμάτων, ἐκ μετεμψυχώσεων, κύκλου μῆσεων καὶ ἐκ τοῦ ῥητοῦ δυαδισμού ψυχῆς καὶ σώματος. Ἡ διαφορὰ ὅτι θεὸς τοῦ Πυθαγόρα ἦτο ὁ Ἄπολλων ἐνῶ τοῦ Ὀρφέως ἦτο ὁ Διόνυσος δὲν ἔχει σημασίαν διότι ἡ συνδιαλλαγή τῶν δύο θεῶν εἶχεν ἤδη πραγματοποιηθῆ εἰς τοὺς Δελφούς. Σπουδαιότερον εἶνε τὸ γεγονός ὅτι ὁ πυθαγορισμὸς ἦτο συγχρόνως φιλοσοφία καὶ θρησκεία, ἀλλ' αὐτὸ σημαίνει μᾶλλον ὅτι ἡ διαφορὰ ὀφείλεται εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Πυθαγόρα. Μετὰ τὰ ἀνωτέρω τὸ ζήτημα τῆς προτεραιότητος δὲν παρουσιάζει κατὰ τὸν συγγραφέα δυσκολίαν. Ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο συστημάτων καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ πυθαγορισμὸς ἀπορροφᾷ ἐν ἑαυτῷ τὸν ὄρφισμὸν τὸ πιθανώτερον εἶνε ὅτι τὰ ὄρφικὰ δόγματα ἦσαν ἤδη διατετυπωμένα ὅταν ἰδρῦθη ἡ ἀδελφότης τῶν πυθαγορείων. Οἱ διατυπώσαντες τὰ δόγματα ἐκεῖνα δὲν ἦσαν πρωτόγονα πνεύματα ἀλλὰ προσεπάθουν νὰ λύσουν τὸ ἴδιον πρόβλημα μὲ τὸν Πυθαγόραν, δηλαδὴ τὴν γένεσιν τῶν πολλῶν ἐκ τοῦ ἑνός. Ὁ Πυθαγόρας εὔρε τὴν μυθικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος καὶ ἀνέπτυξε καὶ διέτύπωσε ὡς συμπληρωματικὴν ἰδέαν τὴν μαθηματικὴν του θεωρίαν περὶ τῆς πραγματικότητος του. Καὶ τὰ δύο συστήματα, συγγενῆ πρὸς ἀλληλα, ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν διανοητικὴν καὶ πνευματικὴν ἡλικίαν — δηλαδὴ εἰς τὴν ἐποχὴν ὅπου τὸ πρῶτον ἀφυπνίζεται ἡ περιέργεια τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρη τὰς ἀπαρχὰς εἰς τὴν φύσιν τοῦ Σύμπαντος.

Διὰ νὰ δεῖξῃ ὁ κ. Guthrie εἰς ποῖα παράλογα ἀποτελέσματα ὁδηγεῖ ἡ μέθοδος τῶν ἐξωτερικῶν κριτηρίων, φέρει ὡς παράδειγμα πρῶτον τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὡς τὸν πλέον ἀληθῶς ἐπιστήμονα φιλόσοφον ἐξ ὅλων τῶν προ-σωκρατικῶν σοφῶν, καὶ ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς ὄρφικὸς μόνον καὶ μόνον διότι ἐλέχθη ὅτι εἶπεν ὅτι ἡ σελήνη κατοικεῖται ἐνῶ οὗτος καθ' ὅλας τὰς αὐθεντικὰς πηγὰς παρεδέχετο ὅτι καὶ ἡ σελήνη ὅπως καὶ ὁ ἥλιος ἦτο ἓνας πύρινος λίθος ἢ πεपुरακτωμένον στερεὸν σῶμα.

Ὡς δεῦτερον παράδειγμα ἀναφέρει τὸν Αἰσχύλον διὰ τὸν ὁποῖον μάλιστα ἐγράφη καὶ μονογραφία χαρακτηρίζουσα αὐτὸν ὡς «ποιητὴν ὄρφικόν» καὶ «ὄρφικο-πυθαγόρειον» μόνον καὶ μόνον διότι ἀναφέρει εἰς τὰ ποιήματά του τὰς θεὰς Ἀνάγκην, Ἀδραστείαν καὶ Δίκην. Βεβαίως τὰ προβλήματα ποὺ ἀπησχόλουν τὸν ποιητὴν καὶ τοὺς θεολόγους εἶνε τὰ αὐτά, δηλαδὴ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ ἡ εὐθύνη διὰ τὰς ἀμαρτίας. Ὅσα ὁμοίως σχετικὰ λέγει ὁ Αἰσχύλος εἶνε νοητὰ μόνον ἐὰν τὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀντίδρασιν κατὰ τῶν στενῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν τοῦ ἀνθρώπου χάριν τῶν εὐρυτέρων τοιούτων τῆς πολιτείας. Ταῦτα ὁμοίως δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν θρησκευτικὴν θεωρίαν μιᾶς γενικῆς ἀδελφοποιήσεως ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἧτις μόνον μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐγένετο γενικῶς δεκτὴ.

Ἐν συμπεράσματι ἰδοὺ ποῖαν γνώμην ἔχει ὁ συγγραφεὺς περὶ τῶν ὄρφικῶν. Ἦσαν οὗτοι μία μικρὰ ὁμάς θρησκολήπτων ἀνθρώπων οἱ

έποιοι ήθελον νά ανακοινώσουν μίαν άουνήθη και πρωτότυπον διδασκαλίαν. Ἡ γλώσσα των και αἰδέαι των ήρεσαν από καιροῦ εἰς καιρόν εἰς κανένα φιλόσοφον ἢ κανένα ποιητήν, γενικῶς ἔμως ήσαν φωνή βρωγτος ἐν τῇ ἐρήμῳ διότι ὁ κόσμος δέν ήτο ἀκόμη ὄριμος διὰ ἓνα εὐαγγέλιον πού ἔλεγεν «ὁ θεός εἶμαι ἐγώ, δέν εἶμαι πλέον θνητός». — Βεβαίως ἡ ἀπλή ἰδέα τῆς ἐνώσεως μέ τήν θεότητα και ἡ ἐκ ταύτης ἐπομένη ἀθανασία ήτο ὀριαδεδομένη και εἰς τόν κοινόν λαόν από αὐτῶν τῶν παλαιοτάτων ἐποχῶν, μία μάλιστα τῶν μορφῶν αὐτῆς εἶχε καθιερωθῆ ὑπό τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων. Ὁ ὄρφικὴ ὁμως θρησκεία ἀπῆτει ὄχι μόνον ὄρισμένας τελετουργίας και ζωὴν σύμφωνον πρὸς ἓνα σύνολον ἀρχῶν και τήν παραδοχὴν πολυπλόκου μύθου, ἀλλά και τήν κατανόησιν τοῦ νοήματος αὐτοῦ και τῆς συνυπονουμένης ἀδελφειοποιήσεως ὄλων τῶν ἀνθρώπων κτλ. Ὅλα αὐτά δέν εὑρισκεν τόπον εἰς μίαν ἐποχὴν ὅπου οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ διελύοντο μόνον και μόνον διὰ νά ἀπορροφηθεῖν από τόν μεγαλείτερον δεσμόν τῆς πολιτείας και τοὺς μετ' αὐτῆς συνδεομένους ἐνθουσιασμούς. Καίτοι τὰ ἀνωτέρω τείνουν νά δείξουν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν ὄρφικῶν ήτο μικροτέρα παρ' ὅ,τι νομίζεται λόγῳ τῶν γενικῶν συνθηκῶν πού ἀνεφέραμεν προηγουμένως, ὁμως νομίζομεν, λέγει ὁ κ. Guthrie, ὅτι ὑπάρχει μία ἐξαιρέσις και αὐτὴ εἶνε ὁ Πλάτων ὁ ὅποιος συνδυάζει τήν διάνοιαν ἐνὸς ὀρθολογιστοῦ μέ τήν βαθεῖαν θρησκευτικὴν πίστιν ἐνὸς μυστικιστοῦ: θεωρεῖ δηλ. ὁ συγγραφεὺς ὅτι οἱ ὄρφικοὶ σημαντικῶς συνετέλεσαν εἰς τὸ νά δημιουργηθῆ τὸ χαρακτηριστικώτερον μέρος τοῦ πλατωνισμοῦ. Ὁ ἀπόλυτος χωρισμὸς τοῦ πνευματικοῦ από τοῦ ὕλικου κόσμου συνετέλεσεν εἰς τόν χωρισμόν τοῦ κόσμου τῶν αἰσθητῶν από τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Ἡ νέα θρησκεία ἀπεμάκρυνε τόν νοῦν από τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ἐνῶ ἡ φύσις τοῦ Πλάτωνος τόν παρώτρυνε νά ἀναμιγνύεται ἐνεργῶς εἰς τὰ πρακτικὰ ζητήματα (τῆς πολιτικῆς): Οἱ «ἱεροὶ λόγοι» ὠδήγουν τόν φιλόσοφον ἔξω τοῦ σκοτεινοῦ σπηλαίου, ἐνῶ ἡ καρδιά του τόν μετέφερεν κάτω διὰ νά συναντήσῃ τοὺς δεσμῶτας συντρόφους του.

† RUDOLF STAMMLER

Τὴν 25 τοῦ Ἀπρίλη 1938 πέθανε στὸ Βερνιγκερέδε τῆς Γερμανίας ὁ Rudolf Stammler.

Ξεκινῶντας ἀπὸ δύο πηγές, ἀπὸ τὴ γνῶση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου στὴν πιὸ ὄριμη ἐποχὴ τῆς ἐξέλιξης τοῦ γερμανικοῦ παιδευτισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν φιλοσοφία στὴν πιὸ αὐστηρὴ τῆς ἔκφραση, ἀπὸ τὴν νεοκαντιανὴ φιλοσοφία τῆς Σχολῆς τοῦ Μαρβούργου, ξεκινῶντας ἀπὸ τὸν Windscheid καὶ ἀπὸ τὸν Cohen, ἐρχεται νὰ συνθέσῃ δίκαιο καὶ φιλοσοφία καὶ νὰ γίνῃ, ὕστερα ἀπὸ δεκαετηρίδων ἀποτελμάτωση ὁ πρῶτος ἀληθινὸς φιλόσοφος τοῦ δικαίου καὶ γενικώτερα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ Stammler ἔμεινε πάντα νομικός, ὅσο καὶ ἂν γλήγορα ἄφησε τὶς ἐρευνες τοῦ θετικοῦ δικαίου· γι' αὐτὸ διατήρησε καὶ στὰ φιλοσοφικά του ἔργα μιὰ ἐλκυστικὴ ἐπαφὴ μὲ τὰ προβλήματα τῆς θετικῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ μὲ τὴ νομικὴ νοοτροπία. Ὁ Stammler ἔμεινε ὅμως πάντα καὶ νεοκαντιανὸς τῆς σχολῆς τοῦ Μαρβούργου· γι' αὐτὸ τὸ φιλοσοφικὸ του ἔργο σταματᾷ στὸν αὐστηρὸ του μορφολογισμό, καὶ ἐκεῖ πού εἶναι δημιουργικὸ δὲν εἶναι ἡ οὐσία, ἀλλὰ κάτι πού λογικὰ προηγεῖται ἀπὸ τὴ λογικὴ σκέψη, ἡ μέθοδος. Ὁ Stammler μπορεῖ νὰ εἶναι φτωχὸς στὴν οὐσιαστικὴ του φιλοσοφία, ἀλλὰ εἶναι ὁ μεγάλος ἐγκαινιαστὴς τῆς νομικῆς μεθοδολογίας. Φιλοσοφία δικαίου ὑπῆρχε βέβαια καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Stammler καὶ ἐκπροσωπήθηκε μάλιστα ἀπὸ πνευματικὰ ἀναστήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Stammler οὔτε κἀν νὰ συγκριθῆ μπορεῖ. Ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ τὸν Stammler, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες σκόρπιες νύξεις, δὲν ὑπῆρχε μεθοδολογία τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Ἡ μεγάλη ὑπηρεσία πού προσέφερε ὁ νεοκαντισμός στὴ φιλοσοφία εἶναι ὅτι δούλεψε καὶ προήγαγε τὴ γνωσιολογία καὶ τὴ μεθοδολογία τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ιστορικῶν ἐπιστημῶν. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ὁ Stammler εἶναι πρῶτος καὶ ὁ μεγαλειότερος μεθοδολόγος τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Αὐτὴ εἶναι ἡ ιστορικὴ του θέση στὸ στενὸ ὄριον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης.

*Ὅποιος θελήσῃ νὰ καταπιαστῆ μὲ τὰ βασικά προβλήματα τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου, δὲν θὰ ἀργήσῃ νὰ καταλάβῃ, πὼς ἂν θέλει αὐτὰ τὰ προβλήματα νὰ τὰ ἐξαντλήσῃ, θὰ ξεφύγῃ ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ζωῆς τοῦ δικαίου, καὶ θὰ ἐκτεθῆ σὲ ὅλη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ φιλοσοφία. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ὁ Stammler ἐμφανίζεται ἀκριβῶς μ' ἓνα ἔργο πού ἀποδείχνει αὐτὴ τὴν ἐνότητα τῆς κοινωνικῆς καὶ νομικῆς φιλοσοφίας, μὲ τὴν «Οἰκονομία καὶ Δίκαιο, σύμφωνα μὲ τὴν ὀλισθητικὴν

αντίληψη τῆς ἱστορίας». Δημοσιεύεται πρώτη φορά τὸ 1896, καὶ ὕστερα, ριζικὰ ἀλλαγμένο, κυκλοφορεῖ σὲ δεύτερη ἐκδοσὴ τὸ 1906, γιὰ νὰ ὑποστῇ μίαν ἀπὸ τὶς αὐστηρότερες καὶ ὀξύτερες κριτικὰς ποὺ δοκίμασε ποτὲ ἓνα μεγάλο, καὶ παρ' ὄλες τὶς ἀδυναμίες, ἀληθινὰ ρηξικέλευθο φιλοσοφικὸ ἔργο, τῆ γνωστῆ κριτικῆ τοῦ Max Weber (Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, 1922, σ. 291—359). Ἄφου μὲ τὸ πρῶτο τοῦ ἔργο τοποθέτησε τὸ δίκαιο μέσα στὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀντικρῦζόντάς το σὰν τῆ μορφῆ τῆς κοινωνικῆς ὕλης, τῆς οἰκονομίας, στήν πιὸ πλατειὰ ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξεως, προχώρησε σὲ προβλήματα εἰδικώτερα, συνδεμένα μὲ τὸ δίκαιο, καὶ μάλιστα στὸ πρῶτο, ποὺ τίθεται στὴ συνείδηση ποὺ θεωρεῖ φιλοσοφικά, στὸ πρόβλημα τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Ἐν δεύτερο μεγάλο ἔργο τοῦ Stammler «Ἡ θεωρία τοῦ ὀρθοῦ δικαίου», δημοσιευμένο τὸ 1902, ἀκριβῶς τὴν ἀναγκαία συναναφορὰ θετικοῦ δικαίου καὶ ἰδέας τοῦ δικαίου πραγματεύεται, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ καθαρὰ καντιανὸ ἰδανικὸ «μίας κοινωνίας ἀνθρώπων μὲ ἐλεύθερη βούληση». Μετὰ τὴν ἰδεολογικὴ αὐτὴ τοποθέτηση τοῦ δικαίου γράφει ὁ Stammler τὸ τρίτο μεγάλο τοῦ ἔργο, ποὺ αὐτὸ πιά εἶναι καθαρὴ μεθοδολογία τῆς νομικῆς ἐπιστήμης. Ἡ θεωρία τῆς νομικῆς ἐπιστήμης (Theorie der Rechtswissenschaft), (1911) θαρρῶ πῶς περιέχει τὶς πρωτοτυπιώτερες σκέψεις τοῦ Stammler' σ' αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε ἐνσηματωμένες καὶ ὄλες οἱ προηγούμενες σκέψεις τῶν ἄλλων ἔργων του. Ἀκόμα πιὸ συνθετικὸ ἀλλὰ καὶ συνοπτικώτερο στὶς διατυπώσεις εἶναι τὸ Lehrbuch der Rechtsphilosophie (1922), ἓνα ἔργο ποὺ γράφτηκε μὲ τὴν ἀξίωση τῆς ἀπλῆς διατύπωσης, σὰν διδαχτικὸ ἐγχειρίδιο, μὰ ποὺ, ἐξ αἰτίας τῆς πολυσήμερης σταμμεριανῆς ὀρολογίας καταντάει ἔσο καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα ἔργα τοῦ ποὺ ἀνάφερα δυσκολοδιάβαστο γιὰ τοὺς ἀμύητους.

Ὅσο καὶ ἂν μετὰ τὸν Stammler εἶδαν τὸ φῶς σημαντικὰ ἔργα φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, σὰν τοῦ Lask, τοῦ Kelsen, τοῦ Radbruch, τοῦ Binder, δὲν μπορεῖ κανεὶς, καὶ ἂν διαφωνῇ ἀκόμα μὲ τὶς σκέψεις του, ν' ἀρνηθῇ πῶς μένει πάντα ἢ καθολικώτερη φυσιογνωμία τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τῶν τελευταίων χρόνων. Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τοὺς κορυφαίους σὰν τὸν Hegel καὶ τὸν Fichte, δὲν ξέρω κανένα ἔργο, ποὺ νὰ μποροῦσε σὲ γενικότητα καὶ ἀρχιτεκτονικὴ στερεότητα νὰ συγκριθῇ μὲ τὸ σταμμεριανό, ἐκτὸς ἴσως τὸ ἔργο τοῦ Stahl, στὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα.

Ὁ Stammler εἶναι καὶ ὁ πιὸ γνωστὸς φιλόσοφος τοῦ δικαίου στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου (Γενικαὶ Ἀρχαὶ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, Α' τευχ. 1926. Τὸ δίκαιον [ἀνατύπωση ἀπὸ τῆ Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ]) καὶ ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ του διδασκαλία. Ἐν Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας, ἔχοντας τὴν πρόθεση νὰ συμπληρώσῃ ὅσο εἶναι δυνατόν τὶς γνώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου γύρω ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ φιλοσόφου, θὰ δημοσιεύσῃ ἀργότερα μίαν εἰδικώτερη μελέτη γιὰ τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ ἔργου

του. Σήμερα, αναγγέλοντας τὸ θάνατό του, θέλει μονάχα νὰ ἐκδηλώσῃ τὴ βαθειά του λύπη γιατί πέθανε ὁ τελευταῖος πού ζοῦσε ἀκόμα στὴ Γερμανία γνήσιος ἐκπρόσωπος τῆς νεοκαντιανῆς σχολῆς, μιᾶς σχολῆς πού καὶ ἂν δὲν ἄγγιζε πάντα τὴν φιλοσοφικὴ οὐσία, ὅμως, ὅπως καὶ μιᾶ ἄλλῃ πρὶν ἀπ' αὐτήν, ἐτοίμασε τὸ μεθοδολογικὸ ὄργανο τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης πού θὰ ἐπιτρέψῃ στὶς κατοπινές γενεές τὴν ἐπιστροφή στὴν οὐσιαστικὴ φιλοσοφία, στὸ καθολικὸ σύστημα, καὶ μιᾶς σχολῆς, πού σὲ μιᾶ ἐποχῇ, πού τόσο ἔρρεπε πρὸς τὸ ὄριο ἔργου ἢ σκέψης διαλύεται καὶ θρυμματίζεται ὅπως στὴν παλιὰ σαφιστικὴ, στάληκε, ἀπάνω ἀπ' ἓνα σιμὸ ἐπικίνδυνους καὶ εὐκολοὺς ντιλεταντισμοὺς, ὁ ἔμπιστος θεματοφύλακας τῆς δύσκολης, ἐπιστημονικῆς συστηματικῆς καὶ πειθαρχημένης σκέψης πού ὑπάρχει, ὅσο καὶ ἂν κάνωμε τώρα τελευταία πολλοὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ συστήματος, στὴ βάση κάθε ἀληθινὰ μεγάλης φιλοσοφίας.

Κωνστ. Τσατσος

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto.

Διευθυνομένη υπό Giorgio Del Vecchio.

Έτος XVIII. Τεύχος II, Μάρτιος—'Απρίλιος 1938.

Περιεχόμενα. α) Άρθρα.

Giorgio Del Vecchio, Sulla involuzione nel diritto.

Bruno Brunello, La politica della carità in L. A. Muratori.

Giuseppe Santanastaso, La politica di G. B. Pigna.

Ugo Fiorentino, Crisi del diritto o primato del diritto?

β) Σημειώματα και συζητήσεις.

Friedrich Darmstädter, Tre lettere di Vincenzo Gioberti.

Renato Treves, Empirismo e idealismo nel problema della scienza del diritto.

Giuseppe Averna, Diritto penale sovietico.

Giacomo Perticone, A proposito di teorie del diritto e dello Stato.

Νεκρολογία, σημειώσεις, βιβλιογραφία κτλ.

Έτος XVIII. Τεύχος III. Μάιος—'Ιούνιος 1938.

Περιεχόμενα. α) Άρθρα.

Gustav Radbruch, Psicologia del sentimento giuridico dei popoli.

Giuseppe Capogrossi, Intorno al processo (ricordando Giuseppe Chiovenda).

Gabriele Faggella, Il movimento dal punto di vista filosofico e giuridico come causa unica di ogni fenomeno sociale e giuridico.

Bruno Dudan, Su alcuni aspetti del «Consiglio politico» di Scipione Maffei.

β) Σημειώματα και συζητήσεις.

Felice Battaglia, Metodo realistico e metodo tecnico giuridico nella scienza del diritto pubblico.

Luigi Emery, «Selbstbestimmungsrecht» (Per la storia di una formula).

Guido Donella, Le Esercitazioni di Filosofia del diritto nella R. Univ. di Roma nel 1936—37.

Σημειώσεις, βιβλιογραφία κτλ.

Revue Philosophique de la France et de l'Étranger.

Διευθυνομένη υπό L. Lévy - Bruhl.

Έτος 63ον. Τεύχη 5—6. Μάιος—'Ιούνιος 1938.

Περιεχόμενα

R. Dugas, Étude comparée de méthode quantitative.

A. Leclère et M. Sauriau, Introduction au symbolisme mathématique.

J. Ulmo, La loi scientifique.

P. Salzi, De la genèse de la sensation au parallelisme psycho-physiologique.

Κριτικά σημειώματα, παρατηρήσεις, βιβλιογραφία κτλ.

Revue de Métaphysique et de Morale.

Ίδρυται Xavier de Léon & Elie Halevy.

Έτος 15ον. Άριθ. 2. Άπρίλιος 1938.

Περιεχόμενα.

Lettres à Felix Ravaisson.

A. Padoa, La loi de Causalité.

J. Picard, Les normes formelles du raisonnement déductif.

R. Lenoir, Bergsonisme et Sociologie.

J. Pucelle, La conscience et le monde d'après Alexander.

A. Gresson, L'éducation humanisante et les préoccupations artificielles.

Βιβλιογραφία, κριτικά κτλ.

Revue Internationale de la Théorie du Droit.

Διευθυνομένη υπό Hans Kelsen & Franz Weyr.

Έτος XII. Τεύχος 2ον 1938.

Περιεχόμενα.

Jos. Florin, La théorie bolchéviste de droit international public.

Eduard Bristler, La doctrine national-socialiste du droit des gens.

Jurislav. Krejci, Zum Problem der Rezeption von Rechtsnormen.

Friedr. Darmstädter Das Problem einer vergleichenden Rechtsphilosophie.

Βιβλιογραφία, κτλ.

•SCIENTIA•

Ίανουάριος 1938.

A. G. Gifford, The origin of the Solar System.— O. Halm & L. Meitner, Transurane als künstliche radioactive Umwandlungsprodukte des Urans.— A. Szent-Györgyi, On biological Activity.— L. Guénot, L'évolution du point de vue positif.— G. Devoto, Linguistica e archeologia.— G. Marinisco, Les rayons mitogénétiques.

Κριτικά σημειώματα, βιβλιογραφία κλπ.

Φεβρουάριος 1938.

W. Heisenberg, Die gegenwärtigen Aufgaben der theoretischen Physik.— I. Kanzi, La ionosfera.— J. Baycroft, The Development of Respiration in the Mammal.— G. Liljestrand, La distribution de l'alcool éthylique dans l'organisme et sa signification.— J. Escarra, La Chine et l'esprit juridique.

Κριτικά σημειώματα, βιβλιογραφία κλπ.

Μάρτιος 1938.

G. Enriques, Importanza della Storia del pensiero scientifico nella cultura nazionale.— W. B. Crow, Periodicity in Classification.— E. Bleuler, Bewusstheit und Bewusstes.— A. Aubréville, La forêt équatoriale et les formations forestières tropicales africaines.

Κριτικά σημειώματα, βιβλιογραφία κτλ.

E.Γ.Δ.Τ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ἄπριλιος 1938.

- A. *Reymond*, Le problème de la classification des sciences: esquisse historique - critique.—A. *Pochettino*, La dissipazione della nebbia.—*E. Bergler*, Über den gegenwärtigen Stand der psychanalytischen Wissenschaft.—A. *Dittrich*, La chronologie et l'astronomie des Mayas.—M. G. *Burkitt*, The Complexity of Prehistoric Cultures.

Κριτικά σημειώματα, βιβλιοκρισία, βιβλιογραφία κτλ.

Μάϊος 1938.

- B. *Jasnowski*, Science et Philosophie.—B. *Fischer - Wasels*, Moderne Grundprobleme der Geschwulstforschung (1ον μέρος).—P. *Janet*, E'examen de conscience et les voix (μέρος 1ον).—R. U. *Sayce*, The Ecological Study of Culture.—G. *Cufodontis*, Le piante velenose dell'Africa.

Κριτικά, επιθεωρήσεις, βιβλιογραφία.

Ἰούνιος 1938.

- E. *Bortolotti*, Prodrumi di metodo matematico nei problemi babilonesi.—M. L. *Zimmer*, Las causas de les grandes periodos glaciales. Una nueva hipótesis.—B. *Fischer - Wasels*, Moderne Grundprobleme der Geschwulstforschung (μέρος II).—P. *Janet*, L'examen de conscience et les voix (μέρος II).—A. J. H. *Goodwin*, Recent Advances in South African Prehistory.

Κριτικά, επιθεωρήσεις, βιβλιογραφία κτλ.

Β'. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

- Βουρβέρη (Κωνσ. Ι.)*, Αί ιστορικαί γνώσεις τοῦ Πλάτωνος.—Α'. Βαρβαρικά.—Ἀθήναι 1938.
- Dawidson (M.)*, Free will or Determinism, London 1937, Watts & Co.
- Dingle (H.)*, Through Science to Philosophy, Oxford 1937 Clarendon Press,
- Muckermann (H.)*, Vererbung und Entwicklung, 1937, G. Dümmlers, Berlin y Bonn.
- Frazer (Sir J. G.)*, Totemica, 1937, Macmillan & Co London.
- Bartolomei (T.)*, Idealismo e Realismo (2ον καὶ 3ον μέρος), 1937, Marinati, Torino.
- Benjamin (A. C.)*, An introduction to the Philosophy of Science, Macmillan Co New York, 1937.
- Guzzo (G.)*, Idealismo e Cristianesimo, L. Loffredo, Napoli.
- Keller (W.)*, Der Sinnbegriff als Kategorie der Geisteswissenschaften, I μέρος, München 1937, Reinhardt.
- Schneidewin (W.)*, Das sittliche Bewusstsein, Schöningh, Paderborn 1937.
- Sabatier (Ang.)*, Esquisse d'une philosophie de la Religion, Fischbacher 1937.
- Favilli (Mario)*, Formazione e costituzione della personalità, Danti Aligheri 1937.
- Cogni (Gürl.)*, Lo spirito assoluto, Firenze, La Nuova Italia 1937.
- Laberthonnière*, Oeuvres. Etudes de philosophie cartésienne, Vrin 1938.
- Böhm (Fr.)*, Anti - Cartesianismus, Meiner, Leipzig 1938.
- Vivante (Leone)*, Studi sulle precognizioni, Vallecchi, Firenze.
- Noël (L.)*, Le réalisme immédiat. Inst - Sup. de Philosophie Lo
- Elie (M.)*, Le Complexe significable, Vrin 1937.